

<https://publications.dainst.org>

iDAI.publications

DIGITALE PUBLIKATIONEN DES
DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS

Das ist eine digitale Ausgabe von / This is a digital edition of

Bülow, Gerda von

Resume

in: Bülow, Gerda von – Petković, Sofija (Hrsg.), Gamzigrad-Studien I. Ergebnisse der deutsch-serbischen Forschungen im Umfeld des Palastes Romuliana, 398–401.

DOI: <https://doi.org/10.34780/8dau-y7d3>

Herausgebende Institution / Publisher:
Deutsches Archäologisches Institut

Copyright (Digital Edition) © 2023 Deutsches Archäologisches Institut
Deutsches Archäologisches Institut, Zentrale, Podbielskiallee 69–71, 14195 Berlin, Tel: +49 30 187711-0
Email: info@dainst.de | Web: <https://www.dainst.org>

Nutzungsbedingungen: Mit dem Herunterladen erkennen Sie die Nutzungsbedingungen (<https://publications.dainst.org/terms-of-use>) von iDAI.publications an. Sofern in dem Dokument nichts anderes ausdrücklich vermerkt ist, gelten folgende Nutzungsbedingungen: Die Nutzung der Inhalte ist ausschließlich privaten Nutzerinnen / Nutzern für den eigenen wissenschaftlichen und sonstigen privaten Gebrauch gestattet. Sämtliche Texte, Bilder und sonstige Inhalte in diesem Dokument unterliegen dem Schutz des Urheberrechts gemäß dem Urheberrechtsgesetz der Bundesrepublik Deutschland. Die Inhalte können von Ihnen nur dann genutzt und vervielfältigt werden, wenn Ihnen dies im Einzelfall durch den Rechteinhaber oder die Schrankenregelungen des Urheberrechts gestattet ist. Jede Art der Nutzung zu gewerblichen Zwecken ist untersagt. Zu den Möglichkeiten einer Lizenzierung von Nutzungsrechten wenden Sie sich bitte direkt an die verantwortlichen Herausgeberinnen/Herausgeber der entsprechenden Publikationsorgane oder an die Online-Redaktion des Deutschen Archäologischen Instituts (info@dainst.de). Etwaige davon abweichende Lizenzbedingungen sind im Abbildungsnachweis vermerkt.

Terms of use: By downloading you accept the terms of use (<https://publications.dainst.org/terms-of-use>) of iDAI.publications. Unless otherwise stated in the document, the following terms of use are applicable: All materials including texts, articles, images and other content contained in this document are subject to the German copyright. The contents are for personal use only and may only be reproduced or made accessible to third parties if you have gained permission from the copyright owner. Any form of commercial use is expressly prohibited. When seeking the granting of licenses of use or permission to reproduce any kind of material please contact the responsible editors of the publications or contact the Deutsches Archäologisches Institut (info@dainst.de). Any deviating terms of use are indicated in the credits.

GERDA VON BÜLOW / SOFIJA PETKOVIĆ
(HERAUSGEBERINNEN)

GAMZIGRAD-STUDIEN I

ERGEBNISSE DER DEUTSCH-SERBISCHEN
FORSCHUNGEN IM UMFELD DES
PALASTES ROMULIANA

GERDA VON BÜLOW / SOFIJA PETKOVIĆ
(HERAUSGEBERINNEN)

GAMZIGRAD-STUDIEN I

RÖMISCH-GERMANISCHE FORSCHUNGEN

BAND 75

RÖMISCH-GERMANISCHE KOMMISSION
DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS ZU FRANKFURT A. M.

RÖMISCH-GERMANISCHE KOMMISSION
ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE BELGRADE

Gamzigrad-Studien I

Ergebnisse der deutsch-serbischen Forschungen im Umfeld des Palastes *Romuliana*

HERAUSGEGEBEN VON
GERDA VON BÜLOW UND SOFIJA PETKOVIĆ

MIT BEITRÄGEN VON
MARIANNE BERGMANN, GERDA VON BÜLOW, SVEN CONRAD,
GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDAR KAPURAN,
NATAŠA MILADINOVIĆ-RADMILOVIĆ, MARK OPELT, SOFIJA PETKOVIĆ,
STEFAN POP-LAZIĆ, ANA PREMK, CHRISTOPH RUMMEL, TIM SCHÜLER,
BRIGITTA SCHÜTT, JANA ŠKUNDRIĆ-RUMMEL, JÁNOS TÓTH, MILOJE VASIĆ
UND DRAGANA VULOVIĆ

REICHERT VERLAG • WIESBADEN • 2020

VIII,406 Seiten mit 313 Abbildungen, 16 Tabellen und 15 Tafeln

Bibliographische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie;
detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

© 2020 by Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts /
Dr. Ludwig Reichert Verlag Wiesbaden
ISBN: 978-3-95490-477-8

Alle Rechte, vor allem der Übersetzung in fremde Sprachen, vorbehalten.

Ohne ausdrückliche Genehmigung des Verlages ist es auch nicht gestattet, dieses Buch oder
Teile daraus auf fotomechanischem Wege (Fotografie, Mikroskopie) zu vervielfältigen oder
unter Verwendung elektronischer Systeme zu verarbeiten und zu verbreiten.

Redaktion: Hans-Ulrich Voß, Römisch-Germanische Kommission Frankfurt a. M.

Formalredaktion: Julia Hahn, Johannes Gier, Römisch-Germanische Kommission Frankfurt a. M.

Bildredaktion: Oliver Wagner, Kirstine Ruppel, Römisch-Germanische Kommission Frankfurt a. M.

Satz: Julia K. Koch, Preetz

Druck: Bonifatius GmbH Druck – Buch – Verlag, Paderborn

Printed in Germany

Printed on fade resistant and archival quality paper (PH 7 neutral) • tcf

Dem Andenken an Ulrike Wulf-Rheidt (1963–2018) gewidmet.

Inhaltsverzeichnis

<p>VORWORT– ПРЕДГОВОР. <i>Von Gerda von Bülow und Sofija Petković</i> 1</p>	
<p>BAUFORSCHUNG UND ARBEITEN DES ARCHITEKTURREFERATS IN <i>FELIX ROMULIANA</i>-GAMZIGRAD VON 2004–2012. <i>Von Christoph Rummel</i> 5</p>	<p>DIE ERGEBNISSE ARCHÄOLOGISCHER SONDAGEGRABUNGEN AUF GEOMAGNETISCH PROSPEKTIERTE FLÄCHEN NÖRDLICH UND SÜDLICH DES PALASTES <i>FELIX ROMULIANA</i>. <i>Von Gerda von Bülow</i> 83 Coins from Gamzigrad 2008 – <i>extra muros</i> <i>By Miloje Vasić</i> 103</p>
<p>DAS DEUTSCH-SERBISCHE GEMEINSCHAFTS- PROJEKT ZUR GEOPHYSIKALISCHEN UND ARCHÄOLOGISCHEN ERKUNDUNG DER UMGEBUNG DES PALASTES <i>FELIX ROMULIANA</i>. CHRONIK DER GELÄNDEARBEITEN VON 2004–2012. <i>Von Gerda von Bülow</i> 9</p>	<p><i>FELIX ROMULIANA</i>. DIE GEFÄSSKERAMIK AUS DEN GRABUNGEN <i>EXTRA MUROS</i> 2006–2008. <i>Von Sven Conrad</i>..... 117</p>
<p>GIS BASED TOPOGRAPHICAL ANALYSIS IN THE SURROUNDINGS OF <i>FELIX ROMULIANA</i>, SERBIA. <i>By János Tóth and Brigitta Schütt</i> 17</p>	<p>THE RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE SOUTH TOWER OF THE WEST GATE OF LATER FORTIFICATION OF <i>FELIX ROMULIANA</i> (TOWER 19). <i>By Sofija Petković</i> 171</p>
<p><i>FELIX ROMULIANA</i>-GAMZIGRAD. GEOPHYSIKALISCHE ERKUNDUNG DES INNENBEREICHS ZU ARCHÄOLOGISCHEN ZWECKEN. <i>Von Tim Schüler und Mark Opelt</i> 27</p>	<p>COINS FROM TOWER 19 IN <i>FELIX ROMULIANA</i>. <i>By Miloje Vasić</i> 205</p>
<p>LANDSCAPE HISTORY RESEARCH IN THE SURROUNDINGS OF THE ARCHAEOLOGICAL SITE <i>FELIX ROMULIANA</i>. <i>By Jana Škundrić-Rummel</i> 43</p>	<p>THE POTTERY FROM TOWER 19. <i>By Sven Conrad and Ana Premk</i> 213</p>
<p>THE PREHISTORY OF NORTH-EASTERN SERBIA USING THE EXAMPLE OF <i>FELIX ROMULIANA</i> AND ITS SURROUNDINGS. <i>By Aleksandar Kapuran</i> 59</p>	<p>DIE VILLA <i>EXTRA MUROS</i> NÖRDLICH VON <i>FELIX ROMULIANA</i>. ERGEBNISSE DER GRABUNGEN 2010–2012. <i>Von Gerda von Bülow</i> 245 Coins from the Villa <i>extra muros</i> – 2010/2011. <i>By Miloje Vasić</i> 283</p>

FIFTH CENTURY BURIAL IN FRONT OF THE NORTHERN GATE OF <i>FELIX ROMULIANA</i> – ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS. <i>By Dragana Vulović, Nataša Miladinović-Radmilović and Stefan Pop-Lazić</i>	287	EINE NEU ENTDECKTE MARMORSKULPTUR AUS DER VILLA <i>EXTRA MUROS</i> NÖRDLICH VON <i>FELIX ROMULIANA</i> – TEILSTÜCK EINER MYTHOLOGISCHEN JAGDSZENE. <i>Von Gerda von Bülow</i>	373
DIE PORPHYRSKULPTUREN AUS DEM PALAST VON GAMZIGRAD. <i>Von Marianne Bergmann</i>	305	ZUSAMMENSCHAU. <i>Von Gerda von Bülow</i>	395
MOSAICS FROM GAMZIGRAD, WITH A SPECIAL OVERVIEW OF THE <i>SECTILIA PAVIMENTA</i> . <i>By Gordana Jeremić</i>	353	РЕЗИМЕ.	399
		SUMMARY.	403

РЕЗИМЕ

Von Gerda von Bülow

Према споразуму између Римско-германске комисије Немачког археолошког института из Франкфурта на Мајни и Археолошког института у Београду, у 2004. години спроведена су геомагнетска и прелиминарна археолошка истраживања у близини касноантичког палатијалног комплекса на локалитету Гамзиград, у источној Србији. Неочекивано добри резултати, посебно геомагнетских истраживања, довели су до закључења споразума о сарадњи на заједничком истраживачком пројекту «Геоархеолошка истраживања околине касноантичке палате *Felix Romuliana*» у периоду од пет година (2005–2009), који је, затим, продужен за још три године, до 2012. године.

Између 2005. и 2012. године, спроведено је интердисциплинарно истраживање према условима овог споразума, које је пружио фундаментално нови увид у структуру насеља и историју археолошког локалитета *Felix Romuliana*-Гамзиград.

Топографска и геоморфолошка истраживања археолошког локалитета, која се заснивају на ГИС-у, послужила су за реконструкцију природног окружења и за израду модела критеријума за изградњу објекта палате. Показало се да је простор, где је подигнута палата, на благо уздигнутом алувијуму, у крајолику, који је под снажним утицајем солифлукције, чиме се обезбеђују јединствени топографски услови за велики грађевински пројекат. Поред тога, идентификовани су знаци разорне природне катастрофе. Она је проузроковала појаву, још увек око 5m дубоког, ерозијског канала, који је уништио постојеће грађевинске структуре, а вероватно је настао непосредно пре подизања Галеријеве палате (Видети прилог у овом зборнику: Тотн / SCHÜTT).

Готово читава околина утврђене палате користи се за пољопривреду, тако да су некадашње грађевине временом поравнате и стога на површини тла више нису препознатљиве. Геомагнетском проспекцијом могла је бити истражена укупна површина од око

5 km². Међутим, терен око палате се показао изузетно погодним за ова испитивања, јер се тло у основи састоји од финих седимената, док археолошки релевантни објекти имају снажан магнетни контраст према њему, јер је за њих као грађевински материјал, осим опеке и, у околини експлоатисаног, камена тимацита, кориштен и хорнбленда-андезит. Откривено је више од 50 до сада непознатих камених грађевина, које су се налазиле, углавном, западно и северно од утврђене палате. Јужно од утврђења, поред два слабо дефинисана грађевинска објекта, откривене су бројне аномалије мањих димензија, док се испред источног бедема палате, на првој тераси степенасте леве обале потока, на градиент-карти геофизичког снимка уочава неколико великих грађевина.

Чак и у унутрашњости палате, геомагнетска снимања су, упркос интензивном слоју грађевинског шута, први пут открила одређене објекте. Поред тога, мерење електричног резистивитета (отпора) тла извршено је помоћу 10-каналног ДЦ електричног апарата за одређивање дебљине културних слојева. Утврђена је њихова укупна дебљина од око 4 m, док је испод њих измерен варијабилни распон расподеле отпора, што упућује на различит садржај воде у тлу. Овако развијен геоелектрични профил је у корелацији са налазом у археолошким сондама, ископаним поред мерне површине. Овде је, као што је документовано у профилу, констатовано неколико суперпонирајућих грађевинских објекта, детектованих до дубине од 4 до 4,5 m, док дубину слојева у другој пробној сонди, због продирања воде, није било могуће утврдити (Видети прилог у овом зборнику: SCHÜLER / OPELT).

У залеђу налазишта *Felix Romuliana*-Гамзиград, на површини од приближно 6,25 km², извршена је археолошка проспекција, која је укључивала геоморфолошка истраживања и геомагнетска мерења на терену, којом је верификовано 67 раније локализованих археолошких налазишта и откривено

нових 24 локалитета. Они припадају свим историјским епохама од неолита до средњег века. Међутим, упадљиво је да су налази из раноцарског периода, од 1. до 3. века спорадични, а уочава се и „хијатус насељавања“ за време постојања Галеријеве палате. Међутим, за период од 4. до 7. века бележи се велики пораст откривеног археолошког материјала. Ово је, затим, праћено поновним падом налаза из 8. и 9. века, и насупрот томе порастом у 10-11. веку, што указује на обнову насељавања у овом периоду. (Видети прилог у овом зборнику: ŠKUNDRIĆ-RUMMEL).

Долина Црног Тимока (Црне Реке) је у свим временима пружала повољне услове за насељавање, а око Ромулијане се трагови насеља могу детектовати још у раном неолиту. Поред пољопривреде, очигледно су богати минерални ресурси у ширем сливу реке за ране досељенике чинили важну економску основу. То је од бронзаног доба резултирало интензивним насељавањем области Тимока, које је додатно поспешено оптимумом топле и влажне климе почетком 2 миленијума пре н.е. Тако, у оквиру утврђења Ромулијане, откривени су остаци насеља из бронзаног доба, а испод касноантичких тумула на узвишењу Магура, источно од палате, пронађена је бронзанодопска некропола. Ту су откривене сахране кремираних индивидуа у урнама, од којих су неке садржале и бронзане предмете, што се тумачи као знак друштвене диференцијације. Не само због погоршања климе, чини се да је крајем 2. миленијума пре н.е. дошло до наглог пада броја насеља у области Тимока. Током старијег гвозденог доба, постепено се поново појављују насеља у околини Гамзиграда, а из овог периода констатовани су трагови насељавања на простору југоисточног дела утврђене палате. Такође, археолошка истраживања су открила насеобинске активности током позног гвозденог доба, које су прекинуте тек након римских освајања. (Видети прилог у овом зборнику: KAPURAN).

Тек након што су у трећој четвртини 3. века Римљани морали да се повуку из провинције Дакије, која се налазила северно од Дунава, мезијске провинције јужно од реке стекле су стратешки и економски значај. Као део нове организације одбране границе Царства новооснована или обновљена утврђења на јужној обали Дунава у Ђердапу добила су важну функцију. Разлог за то је рудничка област, данас тзв. „српски Ерцгебирге“, у залеђу овог дела лимеса, чија су богата налазишта бакра, гвожђа и племенитих метала за римску војну привреду представљала хитно потребну замену за изгубљене дачке руднике. Данашњи локалитет Гамзиград се налази у средишту поменутог области, са

комуникацијама ка Средњем и Доњем Подунављу, као и са везама са путевима ка југозападу, ка Јадранском мору, и ка југоистоку, ка Константинопољу.

Вероватно је за владавине цара Аурелијана подигнуто утврђење са репрезентативним зградама у унутрашњости, као и утврђено насеље са неколико великих грађевина, северно од њега. Међутим, као што су топографске студије показале, чини се да су постојали само кратко, пре него што су оштећени или у великој мери уништени у природној катастрофи. Археолошка истраживања мањег обима на простору северно од утврђене палате дала су, преко налаза новца, као најранији датум поменутог катастрофе крај 3. века, време пре него што је цар Галерије овде подигао резиденцију, учинивши ово место значајним. (Видети прилог у овом зборнику: VON BÜLOW, Nordfläche)

За реконструкцију оштећених објеката на утврђеном простору северно од палате, није било археолошких података, али се може доказати да су, након катастрофе, неки нови објекти изграђени на истом простору. Керамички налази са овог простора, потврђују да је живот у насељу опстао све до почетка 5. века. У спектру керамичких посуда већину чине налази сиве кухињске грнчарије, нејвероватније локално израђене, док мањи део чини импортована керамика, а фино посуђе, као нпр. *terra sigillata* потпуно недостаје. Такође, присутан је мали број амфора, што показује да насеље није било укључено у централни систем снабдевања, већ је храну производило, углавном, само становништво или је набављана локалним системом снабдевања. (Видети прилог у овом зборнику: CONRAD).

Новооткривеним објектима изван палате такође припада грађевина коју чини улазна просторија у виду дворишта, пет соба и један ходник а може се протумачити као „затворена четвороугаона вила“. Могуће је да је била подигнута за време владавине Галерија а након оштећења је поново обновљена (Видети прилог у овом зборнику: VON BÜLOW, Villa *extra muros*).

Цар је изградио нову тврђаву, која је обухватала остатке старијих бедема окруживши их новим, и тако је повећану површину унутрашњости, са бројним репрезентативним и функционалним грађевинама, прилагодио новом плану утврђења. Такође, искориштени су неки од постојећих објеката, на шта указује постојање више фаза мозаичких подова, као и постојање старијег, веома оштећеног хипокауста у средишњој грађевини палате. На неколико површина у палатијалном комплексу подови су покривени у техници *opus sectile*, чија орнаментална схема показује

стилске везе са украсом Галеријеве палате у Солуну. (Видети прилог у овом зборнику: ЈЕРЕМЋ).

У рушевинама комплекса терми, у југоисточном делу утврђења палате, откривена је глава статуе цара у натприродној величини од египатског порфира. Археолошким ископавањима откривени су и други фрагменти ове скулптуре. Нова истраживања свих познатих фрагмената са Гамзиграда показала су да се ради о скулптуралној групи од најмање две статуе царева у натприродној величини, које су ловоровим венцима крунисале две мале фигуре крилате богиње победе, Викторије. (Видети прилог у овом зборнику: BERGMANN).

Приликом истраживања виле *extra muros* откривени су остаци мермерне скулптуре са представом дивље свиње и пса током лова. Места прелома и видљиви делови приказа коња указују да је скулптура била израђена у скоро природној величини а представља такозваног трачког коњаника (Видети прилог у овом зборнику: VON BÜLOW, Marmorskulptur).

Повећана активност насељавања у и око некадашњег палатијалног комплекса, претпостављена на основу резултата археолошке проспекције, потврђена је археолошким истраживањима у унутрашњости јужне куле западне капије млађег утврђења Ромулијане. Овде је пронађено укупно седам сукцесивних културних слојева, који се могу датовати покретним налазима и новцем у период од друге половине 4. до почетка 7. века. У другој половини 4. и првој половини 5. века, констатована је интензивна обрада метала, о чему сведочи постојање седам ковачких и ливачких пећи.

У слоју, који их покрива, откривена су два гроба, датована у другу половину 5. века, који се могу повезати са временом прекида живота у Ромулијани, проузрокованим инвазијама Хуна и других варварских племена (Види прилоге у овом зборнику: PETKOVIĆ / VASIĆ).

Ово су археолошки докази да је некадашњи простор палате интензивно насељаван након смрти цара Галерије и да је окружен са неколико некропола *extra muros*. У близини палате откривене су три сахране, које се због своје локације и гробних налаза издвајају од осталих грובה. Најстарија међу њима је зидана гробница, у којој су откривени слабо очувани скелетни остаци покојника са траговима кремације. Да је ово гроб високог римског официра, доказују гробни прилози, међу којима су намерно оштећено оружје и

коњске жвале, као и златна крстообразна фибула, којој недостаје бронзана игла. Осим тога, пронађено је и пет бронзаних новчића, од којих су два идентификована као ковања из последње трећине 3. века (Аурелијан и Проб).

Још једна скелетна сахрана у једноставној гробној јама, оријентисаној исток-запад, са главом на западу, откривена је тик уз спољашње лице јужног бедема утврђења. Уз скелет, поред осталог, нађена је и бронзана појасна копча са оковом, позлаћена крстообразна фибула и врећица са шест бронзаних новчића из валентијанског периода, што и у овој, неконвенционалној сахрани указује да је покојник имао виши војни ранг.

Трећа појединачна сахрана је правоугаона гробна јама, оријентисана исток-запад, са добро очуваним скелетом, откривена са спољашње стране северног бедема палате. Антрополошка анализа је открила патолошке промене на костима покојника мушког пола, које га идентификују као стрелца и коњаника у војној служби. Да је овај војник можда имао виши чин, указују три златника, која су пронађена поред његове десне руке и датују сахрану у шесту деценију 5. века (Видети прилог у овом зборнику: VULOVIĆ et al.).

Уопштено, преглед резимираних прилога из овог зборника показује да су геоморфолошки, геофизички и археолошки радови створили значајно проширену слику археолошког пејзажа, који окружује Галеријеву палату, и то у различитим временским хоризонтима од неолита до средњег века, у које се уклапа и касноантичка римска царска палата *Felix Romuliana*. Резултати археолошких ископавања, заједно са посебним археолошким истраживањима, довели су до даље диференцијације топографских карактеристика саме палате и њене интеграције у историјски контекст насеља и допринели прецизнијој хронологији локалитета *Felix Romuliana*-Гамзиград. Међутим, истовремено су истраживања поставила нова питања, као што су, нпр: Какав је карактер урбаног простора северно од палате и која је његова функционална повезаност са утврђењем царске резиденције или са претходном тврђавом? Као и која је била функција старијег утврђења у касноантичком комуникацијском и економском систему на простору Балкана?

(Übersetzung: S. Petković)